

УДК 316.3:323.2

Л. М. Герасіна, доктор соціол. наук, професор
Національний університет "Юридична академія України
ім. Ярослава Мудрого" (Харків)

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПРАКТИКИ СУЧАСНОЇ СОЦІОПОЛІТИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ: теоретико-праксеологічний синтез

У статті здійснено теоретико-праксеологічний синтез новітніх категорій: "політико-правові практики" як сукупності цілеспрямованих і сталих дій політичних суб'єктів, упорядкованих за формою, змістом і логікою, що мають дуалістичну природу і чітко корелюють з режимом влади; та "соціополітична реальність" – відтворення політичних відносин і всіх форм політичної діяльності, обумовлене суспільними і приватними інтересами, задоволення яких залежить від механізму функціонування політичної влади і права та політико-правових практик.

Ключові слова: політико-правові практики, соціополітична реальність, дисперсія влади, діяльність публічної влади, реформаційні практики, практики політичних партій.

Актуалізація проблеми. Конструювання владних систем, що розпочалися глибокої давнини, та удосконалення інститутів політики і права лишаються в наш час актуальною сферою діяльності глав держав, парламентів та урядів країн світу. Це закономірно, адже розбудова справедливого суспільства, в якому люди могли б гармонійно вдовольняти свої вітальні, матеріальні й духовні потреби, незмінно пов'язувалася з політикою та правом, із владою та державою. Бачиться, що реалізація політики і права як універсальних явищ цивілізації залежать не тільки від історичного типу суспільства (традиційне, модерне, постіндустріальне, інформаційне тощо), системи його політико-правових інститутів, рівня політичної культури, якостей політичної еліти, але й від розвиненості *політико-правових практик*, зміст і динаміка яких визначають характер усієї соціополітичної реальності.

Мета статті – на міждисциплінарному рівні теоретично синтезувати й надати наукову інтерпретацію новим поняттям: "соціополітична реальність" і "політико-правові практики" у єдності прaxeологічного, інституційного та діяльнісного аналізу. Необхідність цього комплексного підходу аргументується тим, що кардинальні зрушення в країнах, які вдалися до практик суспільної трансформації, політичної й правової модернізації, до

реформації політико-правових систем, мали успішність, коли ці перетворення безпосередньо корелювали із соціальними настроями та політико-правовими процесами.

Дослідження в різних наукових парадигмах і політична публіцистика переконують: ніщо не було овіяно таким ореолом загадковості й міфологізму, як політика і влада. Іще В. Ключевський, виходячи із загальносоціального контексту, зазначав, що "природа країни спрямовує господарське життя..., а суспільством утворюється життя політичне і соціальне" [1, с. 28]. Із середини 1950-х рр. політологія активно використовує категорію "політичне життя", введenu в науковий обіг Девідом Лейном. За сутністю, це сукупність духовних, емоційних та практичних, предметних форм і практик політичного буття суспільства і громадянина, які характеризують його ставлення до політики та безпосередню участь у політичних процесах.

Фактичні межі поширення політичних ідей та впливів, правових норм, які окреслюють "поле" безпосередніх дій політиків, політичних організацій та державно-правових інститутів визначає політико-правова сфера суспільства, що є галуззю реалізації владно-політичних і соціально-правових відносин. Відповідно, формується **соціополітична реальність**, щодо якої пропонується нова дефініція – *відтворення політичних відносин та всіх форм політичної діяльності, обумовлене суспільними і приватними інтересами, задоволення яких залежить від механізму функціонування політичної влади і права та політико-правових практик, що реалізуються людьми*. Це політичне буття є багатомірним феноменом, його структура містить такі елементи, як суб'єкти та об'єкти політики, спосіб політичної життєдіяльності, певну політико-правову культуру і свідомість, напрями та специфічні засоби політичної дії, котрі, власне, демонструють: хто діє, на підставі яких інтересів, з якою спрямованістю та яким чином здійснюються політико-правові практики.

У відомих соціологічних теоріях (М. Вебера, Ф. Знанецького, Т. Парсонса, Ю. Габермаса) соціальна дія трактується як "локалізований у просторі й часі акт діяльності індивідуального або колективного суб'єкта з перетворення наявних суспільних відносин в інші у відповідності з його інтересами та цілями" [2, с. 80]. Отже, родовому поняттю нашого дискурсу – "соціальні практики" – можна надати авторську інтерпретацію: *усталені, впорядковані за змістом, формою, логікою і цільовою спрямованістю сукупності взаємозалежних дій соціальних суб'єктів у різних галузях суспільних відносин* [3, с. 168].

Політологічні трактування "політичної практики" здебільше пов'язують:

- ◆ з режимом влади, застосовуючи дефініції "тоталітарні, автократичні, демократичні практики";
- ◆ з реалізацією, втіленням у реальне життя політичних ідей, ідеологій, теорій;
- ◆ зі становленням політичних інститутів, організацій;
- ◆ або з формуванням політичних норм, стандартів, традицій, ритуалів. У за-

гальному, енциклопедичному контексті *політичну практику* визначають "скупністю методів здійснення політики та їх конкретного застосування, або емпіричним відображенням політичних теорій" [4, с. 312].

На наш погляд, також назріло нове і складне завдання – визначити сутність і представити різноманіття численних *політико-правових практик*, які мають дуалістичний характер і реалізуються в соціополітичній реальності сучасних суспільств. Евристичний потенціал аналізу політико-правових практик полягає в *мультипарадигмальній* площині на стику інституційної, діяльнісної, функціональної та конфліктологічної парадигм, які активно використовуються в політологічних і юридичних дослідженнях. Водночас, емпіричний моніторинг цих практик можливо здійснити за допомогою конкретно-соціологічних методів, таких як спостереження, масове опитування, фокусоване групове інтерв'ю, екзит-пол, контент- та дискурс-аналіз тощо.

На наш погляд, за критерієм найбільш дієвих акторів політико-правових дій та процесів, основні практики, передусім, можна систематизувати (узагальнити) таким чином:

1) *політико-правові практики держави*, її владних інститутів та установ (президентські, урядові, парламентські, судові тощо), які пов'язані з виконанням легально закріплених функцій державно-правового регулювання;

2) *революційні, модернізаційні та реформаційні практики публічної політики*, спрямовані на зміни політико-правової реальності, котрі визначаються необхідними визрілими потребами соціального середовища;

3) *політичні й правові практики, що корелюють з дією механізмів чинного політичного режиму*. Найбільш типові з них: практики демократії, пов'язані з представництвом політичних сил та інтересів, електоральним процесом, парламентаризмом, судовим захистом прав і свобод людини; деспотичні, диктаторські або мобілізаційні практики тоталітаризму; авторитарні практики "політичної міфологізації та містифікації", політичної корупції, неправової законотворчості; популістські практики, притаманні режиму егалітаризму, тощо;

4) *практики, властиві групам політичних інтересів та іншим "зацікавленим" групам* як соціополітичним "матрицям", що продукують утворення різноманітних політичних організацій (рухів, партій, політ-клубів тощо);

5) *практики, що впливають з різноманітних функцій політичних партій та утворюваних ними політичних акторів* – політблоків, об'єднань, коаліцій, фракцій, опозиції, лобі, а також – партійному керівництву;

6) *практики, які застосовують у своїй діяльності політичні еліти, державно-політичний істеблішмент, публічні політики* різного формату, зокрема – лідери політичних сил;

7) *практики реалізації політико-правової активності соціальних груп та індивідів*, що характеризують процеси їх політичної соціалізації, ідентифікації та самовизначення, формування політико-правових цінностей, стереотипів поведінки і декларування відповідних настанов.

За сучасних умов як право, так і політика переслідують "ідеальні" цілі із забезпечення цілісності соціуму, узгодження інтересів різноманітних груп, ефективного регулювання всіх форм соціальної взаємодії. Політика інституціоналізується, як зазначає Оксфордська енциклопедія, на різних рівнях соціального управління (передусім, урядових), на зборах і засіданнях політичних організацій; форми та способи політичної діяльності досить різноманітні: від розв'язання спорів та офіційних виборів до погроз, прямого примусу або застосування сили [5]. Водночас, політика і право безпосередньо втілюються в стратегіях і тактиці дій, що визначені і дотримувані владою, керівництвом країни або правлячою партією. Визнаючи сенс соціополітичної реальності, Філіп Бенетон підкреслює, що "політика не може бути зведена до жодного виду іншої діяльності, котра б детермінувала її ззовні... але нині політика розчинилася в соціальному", праву ж історично призначено надати соціально-політичній взаємодії справедливого характеру [6, с. 143].

Таким чином, формується тенденція певної соціологізації політики та права. Логіка соціальної концепції така: політика (особливо демократична) стає схожою на "ринок", де здійснюється раціональний обмін (конвертація) соціальних, правових та інших ресурсів на політичну владу, вмотивований інтересом. Але політика, як і право, у соціологізаторській інтерпретації зовсім не виступає специфічним виміром соціального цілого, адже як тільки люди вступають у тривалі владні відносини (котрі є сталими політико-правовими практиками), то саме вони конституюють політичну систему з усіма політико-правовими інститутами та властивими їм функціями.

Тож владу і політику слід розглядати як політико-правові інститути держави і суспільства, що мають власну специфіку. Міра інституціоналізації останніх свідчить про тип чинної політичної та правової системи, досконалість механізмів політико-правового представництва, рівень політичного структурування соціуму, досвід його асоціативного життя, процеси формування і діяльності громадських угруповань тощо. У цьому відношенні практики сучасних демократій суттєво відрізняються від архаїчних, авторитарних і особливо від тоталітарних держав, політична і суспільна структура котрих зводиться до мінімуму соціальних, офіційних державних і формалізованих політико-правових інститутів.

Політико-правове життя сучасного суспільства в цілому, стійкість його інституційних структур і різноманіття діяльнісних практик характеризується науковцями через такі ознаки [7]:

– це сфера структурованих політико-правових зв'язків, взаємодії соціальних, політичних, правових інститутів, організацій

і структур та результат фактичної дії суб'єктів політико-правових відносин;

- є галуззю реалізації публічного інтересу та політико-правового управління, де головним інструментом дії постає влада, примус та юридичні механізми, впливи і авторитет, які практично завжди використовують силу організації;

- дозволяє політичним суб'єктам (державі, партіям, рухам, асоціаціям, спілкам, елітам, лідерам) активно впливати на інші сторони суспільного життя – економічну, духовну, соціальну, правову тощо;

- до перебігу його подій залучені великі маси людей – класи, страти, етнонаціональні, демографічні, регіональні й професійні спільноти, від ініціативи та енергії яких залежать форма, спрямованість і результативність політико-правового процесу;

- центром, "вузлом" політико-правового життя є багатоманітні взаємозв'язки між особистістю, соціальними групами та державою як політико-правовим інститутом.

Таким чином, політико-правове життя постає невинним процесом діяльності множини індивідів, які спрямовують свої скооперовані зусилля на досягнення соціально значущих цілей і вирішення завдань за допомогою політико-правових засобів. І головним його елементом є політико-правові дії (практики), серед яких, на наш погляд, слід позначити найбільш важливі: конституювання політичної системи, правотворення і правореалізацію, реформи, революції та державні перевороти, політичну конкуренцію, політико-правові конфлікти і кризи, війни, страйки, мітинги і демонстрації, лобіювання, виборчі кампанії, референдуми, петиції, політичні дискусії тощо.

Політико-правові практики *публічної політичної влади* в державно організованому суспільстві є відносно історично стабільними; кардинальні їх зміни, як правило, є результатом революцій або політичних реформ. Публічна політична влада в цілому виявляє себе як верховенство (або диктатура) класу, соціальної верстви населення (у тому числі – станової аристократії, політичної еліти); або як домінування "середнього класу" внаслідок його провідної ролі у високорозвинених демократичних країнах.

Дослідження природи публічної політичної влади доводять, що вона має виражений соціополітичний характер, оскільки її практики поширені у сфері політичних відносин та пов'язані з необхідністю узгодження інтересів різних груп асиметричного суспільства; втім найбільшої універсальності й легальності вона набуває в державному організмі. Від інших соціальних типів владарювання публічну політичну владу специфічно відрізняють такі (політичні й правові) риси: ♦вертикальні соціополітичні зв'язки; ♦норматив-

но визначена ієрархія всередині політичних структур; ♦ потужні ресурси впливу; ♦ певний тип легітимності; ♦ видатні особистісні риси носіїв влади (лідера, публічних політиків); ♦ певна корпоративність, пов'язана з консолідацією членів політичних організацій.

Власні політико-правові практики здійснює і місцева (публічна) влада територіальних громад окремих адміністративно-територіальних утворень; їх формальним утіленням є функції органів публічної влади (рад, мерій, префектур, муніципалітетів), що мають обмежені чи делеговані владні повноваження з прийняття зобов'язуючих рішень для населення, організацій, підприємств, фірм та установ даної території. Ці владні практики мають певні елементи публічного примусу – введення місцевих податків, формування місцевих бюджетів тощо, але головним сенсом цієї діяльності є постійний моніторинг актуальних місцевих проблем соціально-економічного, господарчого, екологічного, гуманітарного характеру та забезпечення їх вирішення на підставі політичної волі та чинного законодавства.

Саме на рівні реалізації політико-правових практик можна найбільш чітко відрізнити владу держави від публічної політичної (недержавної) влади.

Публічна політична влада, по-перше, іманентно *походить від волі людей і належить народові*: певному класу, соціальній верстві, еліті влади, в залежності від типу соціальної системи. За умов демократії навіть невеликі партії мають політичну владу, регулюючи асиметричні відносини соціальних груп, вони не є суб'єктами державного регулювання. Державна ж влада є найбільш універсальною формою публічної політичної влади: володіє суверенністю та юридичним верховенством, чим відповідно до законодавства розпоряджуються органи держави і посадові особи.

Публічна політична влада, по-друге, не є постійно консолідованою, а, скоріше, характеризується *мобілізаційністю*, коли в певний історичний момент "ядро влади" концентрується в домінуючій соціальній верстві; та *дифузійністю* – деякою мірою розпорошена і лабільно коливається залежно від ролі класів, політичних груп, лобі.

По-третє, на відміну від державної влади, що виконує *арбітражну функцію* в соціумі, жодна інша публічна політична сила на цю роль не спроможна через відсутність необхідних повноважень і ресурсів. Визначені цілі й практики еліти, груп інтересів, партій спрямовані на реалізацію своїх політичних прагнень і, як правило, не претендують на представництво інтересів суспільства в цілому.

По-четверте, недержавна політична влада і державна, мають різні *механізми здійснення* соціального впливу. Державна влада формалізована, легалізована, закріплена у правовій формі, використовує спеціалізований апарат (парламент, уряд, суди, держслужбу, армію, поліцію тощо). Позадержавна публічна політика цих механізмів не має та використовує інші інструменти

впливу: громадську думку; "вільні" ЗМІ; політичні організації – рухи, партії, опозицію та їх інституційне представництво в парламенті та місцевому самоврядуванні; політичні технології й тиск; спирається на "групи інтересів" або лобі; за умов політичних конфліктів – на політизовані профспілки, етнократію, навіть, на незаконні збройні угруповання.

По-п'яте, публічна влада стимулює і супроводжує процес *політичного структурування соціуму*, політичну інтеграцію або розмежування суспільства. Державна ж влада об'єднує населення як *громадян* суверенної країни, хоча і диференціює його за адміністративно-територіальними ознаками.

Нарешті, публічній політиці позадержавного рівня більшою мірою властиві яскраві суб'єкти-фактори, нерідко з популярним іміджем "*кумирів*", *харизматичних* чи *авторитарних* особистостей – це лідери тих чи інших політичних організацій, структур, що є носіями суспільної влади; вони прагнуть застосовувати власні оригінальні стилі й технології мобілізації політичних мас. Органи ж політичної влади держави, як правило, мають бути *безособовими* і менш залежними від суб'єктивізму, індивідуальності та особистісних рис носіїв державної влади, а відповідати принципам конституціоналізму і вимогам чинного законодавства.

У діяльності державної влади, яка прагне, щоб політико-правова система нормально адаптувалась до еволюції суспільних цілей, найбільш суттєвими є практики *політичної модернізації* або *модифікації*. Вони здійснюються головним чином шляхом реформ через утворення нових інститутів, які забезпечують найбільш ефективні "канали" діалогу між урядом та населенням.

Політична еволюція спрямовує зміни соціополітичної реальності, що визначаються потребами соціального середовища; згідно з їх інтенсивністю та ступенем радикалізму, як відомо, виокремлюють процеси – *політичної модифікації*, *модернізації* та *трансформації*. Політичний розвиток має об'єктивні параметри: ♦ він не є незворотнім, можлива й політична реверсія; ♦ не буває одноманітним у різних політичних системах; ♦ має специфічні риси за певних історичних умов (у підґрунті сучасної політичної еволюції лежать – інновації, публічність і світськість політики, множинність політичних орієнтацій, індивідуальний вибір і політична активність).

Так, *політична модифікація* – це практики, більш характерні для високорозвинутих і прогресивних країн, полягають у наближенні різних фрагментів політичної системи до більш високого рівня, досконалості функціонування, а в разі необхідності – змінюють акценти в розташуванні політичних сил, які конкурують на політичній арені. Критеріями практик *політичної модернізації* політологи називають: здатність політичної системи до інновацій та оновлення (за умов самозбереження), до мобілізації ресурсів влади; структурне вдосконалення інститутів політики і права; впровадження сучасних "політичних ролей"; посилення тенденцій рівноправності полі-

тичної участі громадян в опануванні владними посадами, відповідальності перед законом тощо.

Молодим державам, які обрали шлях "демократичного транзиту" і здійснюють політичну модернізацію (або модифікацію), природно, власлива стратегія реформ. *Реформаторські практики* – це цілеспрямовані, керовані політико-правові дії системного характеру (або сегментарні), здійснювані в окремих галузях життя соціуму, що стимулюють подальше удосконалення функцій політико-правових інститутів. Реформи в політиці та праві корелюють з еволюційним типом розвитку суспільства, вони є головним механізмом, політико-правовою практикою модифікації та модернізації. Шляхом реформ влада прагне корегувати відносини між соціальними групами для удосконалення функцій системи, збереження громадського порядку, але при цьому має постійно контролювати хід політичного процесу. Практики реформ є корисними, але це не буденна ситуація для держави: їх "агенти", прагнучи позакризової реакції суспільства, забезпечують пом'якшення примусових методів влади і водночас мають запобігати насильницьким діям з боку супротивників реформ, соціальній конфронтації та конфліктам.

Типологізуючи це явище, вчені виокремлюють: ♦ за галуззю втілення – соціальні, економічні, політичні (в т.ч. конституційні), правові (судові, адміністративні, процесуальні т. ін.), культурні, військові реформи тощо; ♦ за характером – радикальні або м'які, "камуфляжні"; ♦ згідно з провідною ідеєю – консервативні, ліберальні, демократичні, комунітарні; ♦ довгострокові або стрімкі – за часом упровадження. Політичні та правові реформи власне спрямовані на перетворення політико-правового життя суспільства, відповідних соціальних відносин, інститутів і функцій; вони здійснюються, не руйнуючи засад чинного політичного ладу через принципові політичні рішення та шляхом корегування законодавства. Як правило, це – прогресивна перебудова політико-правової сфери з удосконалення діяльності державних інституцій, перерозподілу повноважень і компетенцій, публічних політичних і непублічних функцій влади.

Реформаторські практики політичної модернізації або модифікації сприяють оновленню ресурсів демократичної влади, укріпленню парламентаризму, партійного плюралізму, прав і свобод людини. І навіть якщо у функціях держави посилюються етатистські тенденції, їх зазвичай врівноважує посилення активності громадських рухів (правозахисних, альтернативних, "зелених", профспілок, бізнес-асоціацій). Так, наприклад, неоконсервативні практики "тетчеризму" і "рейганоміки" у 80-х рр. XX ст. спричинили помітне соціально-політичне збудження тих соціально-професійних груп США і Великої Британії, інтереси яких були ущемлені; або – соціальні протести населення Греції, Іспанії, Італії, Франції кризового періоду 2008–2012 рр. проти політики "жорсткої економії" ЄС. Але завдяки коливанням *центру влади* між

її легітимними носіями збереглася демократична наступність (переобрання президента, зміни уряду) і зберігається стабільність усієї політичної системи. Подібні приклади соціально-політичної активності надає й українське суспільство як реакцію незгоди зі змістом ряду положень податкової, адміністративної, пенсійної реформ і скасуванням пільг окремих соціальних груп (ліквідаторів-чернобильців, ветеранів-афганців) тощо.

Власне тому практику (стратегію) реформ інколи визначають як політику компромісу між правлячими групами та їх соціальними опонентами, коли заради збереження політичної системи, як цілого, йдуть на зміну окремих її частин. За цих умов реформи стають поступками правлячої еліти під тиском опозиції, невдоволених соціальних верств, які загрожують вийти за межі норм політично врегульованих відносин.

Безпосередньо ініціюватися політико-правові реформи можуть як самою державною владою, так і соціальними масами та, відповідно, здійснюватися трьома шляхами. Перший – це *здійснення* реформ "зверху", коли влада (напр., авторитарна) усвідомлює необхідність зміни системи політичного панування, тож за власною волею та ініціативою розробляє і здійснює програму політичних перетворень. Проте реформи "зверху" не завжди мають жаданий результат, інколи вони закінчуються поразкою влади та відкидають країну назад, гальмуючи її прогресивний розвиток (як "хрущовська відлига" 1960-х в СРСР; дві недолугі спроби конституційної реформи в Україні 2000-х рр.).

Другий шлях політичних реформацій – це *зречення влади*, відмова панивних політичних сил від правління внаслідок "оксамитових революцій" через розуміння безперспективності свого перебування при владі. Таким чином відбувся занепад авторитарних режимів у Східній та Центральній Європі кінця 1980-х – поч. 1990-х рр., коли відмовились від влади Е. Хоннекер у Східній Німеччині, Г. Гусак у Чехословаччині, та й М. Горбачов у СРСР, що опинились без підтримки власного народу в умовах внутрішньої політичної ізоляції. Схожим шляхом, внаслідок революцій "арабської весни" 2011 р., йшла капітуляція влади тих країн Північної Африки (Туніс, Єгипет), де вдалося уникнути масштабної громадянської війни. Цей спосіб початку реформ є більш рідкісною, але потенційною формою реалізації політичного процесу за певних умов.

Третій шлях впровадження реформ – це *узгоджене реформування влади* на основі політико-правового консенсусу через спільні зусилля всіх політичних сил країни (владних та опозиційних). По суті, це процес поступових, погоджених змін і перетворень у владних структурах, наповнення їх новими функціями, відносинами, політичною культурою переговорного процесу, діалогу, компромісу, взаємними поступками. За цих умов реалізуються практики *політичного медіаторингу*: спільна робота методом переговорів, проведення "круглих столів" політичних сил, конференцій, політичних дебатів,

що забезпечують ефективність процесу реформ і послідовну демократизацію режиму влади.

Проте, нерідко реформи, що провадяться, викликають незадоволення як консерваторів (котрі не сприймають новації), так і радикальних груп через їх обмеженість чи фрагментарність, або тим, що лише послабляють соціальну напругу з окремих проблем, а не розв'язують "кризові вузли" в цілому. Крім того, реформи, які запізнились, не дають бажаного ефекту, а нав'язані суспільству силоміць (поза соціальними потребами) зміни можуть викликати акції непокори чи масовий супротив.

Невдалі практики реформ нерідко призводять до *контрреформ* – часткової чи цілковитої відмови від здійснених суспільних новацій. Їх причини – це принципові помилки попередніх реформаторів, невиправдані "перегини" влади, а часто – бажання владної еліти повернути собі раніше втрачені привілеї чи прерогативи. Загрози, які криють у собі контрреформи, полягають у тому, що суспільство лихоманить, реального поліпшення справ не настає, тож загрози соціального катаклізму можуть стати реальністю.

Отже, реформаційні практики зазвичай вирішують певні, чітко визначені проблеми життя соціуму, не переслідуючи цілей глибоких трансформацій політико-правової системи. Характер цих перетворень – прагматичний, як правило, їх успіх залежить від своєчасності проведення, соціальної підтримки (легітимації) та ресурсного забезпечення. За суттю реформи щодо політичної модифікації чи модернізації мають відповідати таким вимогам:

- не суперечити природі людини й політичним очікуванням соціуму;
- враховувати запобіжну наукову оцінку умов здійснення перетворень;
- здійснювати прогностичну перевірку очікуваних результатів реформ у малих масштабах і лише після цього переходити до загальних реформаційних змін;
- втілювати реформи в життя лише в правовий, конституційний спосіб.

Через природне протистояння різних політичних сил у сучасних країнах формуються політико-правові ситуації й практики *політичної конкуренції, конфлікту, протиборства політичних еліт*, які прагнуть перерозподілу ресурсів впливу на суспільство і державу. Політична влада в державі, незважаючи на її правову визначеність, може бути досить розосереджена в залежності від тиску певних соціальних сил (еліт, "зацікавлених" груп, лобі). За цих умов виникає стан *дисперсії* (інколи – дифузії) *політичної влади* між групами впливу, що викликає мінливість її характеру.

Феномен дисперсії відображений у теорії "дифузії влади", яка обґрунтовує її розпорошення і суттєво змінює традиційні уявлення про субордина-

цію владних суб'єктів, перетворює їх політичні відносини на більш горизонтальні. Концепт "поліархії" Роберта Дала ("Поліархія. Участь та опозиція", 1971, "Дилеми плюралістичної демократії", 1982) саме в аспекті дисперсії влади оригінально інтерпретує політичну дійсність, притаманну країнам Західної Європи та США, як особливий вид режиму правління, за якого громадянам надаються найширші можливості політичної участі й контролю, а групам інтересів і лідерам – умови відкритого суперництва за владу. Р. Дал поліархію з її розвинутими практиками політичної конкуренції та активності громадянського суспільства протиставляє закритим гегемоніям з низьким рівнем змагальності та пасивної політичної участі населення.

Взагалі стан дисперсії влади є характерним для практик політичної конкуренції в плюралістичних демократіях та свідчить про більш складний розподіл ресурсів влади, ніж офіційний поділ повноважень між її державними гілками та інститутами. Ця дефініція засвідчує, що публічна політична влада реально має багато сегментів, акторів і проміжних функціональних рівнів, тож характеризується багатомірністю. Тому дисперсія влади безпосередньо пов'язана з *практиками суперництва між існуючими центрами владарювання* – легально правлячими, опозиційними і неконституційними (утвореними народним спротивом або авантюристами "політиканами"), яке може досягати значних розмірів і потужності та настільки розпорошувати владні ресурси, що врегулювання конфліктів і криз на цьому ґрунті взагалі підмінє суть політико-правового процесу.

Адже відомо, що за всіх часів політична еліта прагнула забезпечити собі сталість високого соціального статусу і, як зазначав Ф. Ніцше, прикривала свої дії мораллю і політичною доцільністю, щоб легітимізуватись у громадській думці не тільки завдяки нормам права, а й за рахунок етичних імперативів. Через це і М. Бердяєв стверджував, що відбувся "радикальний розрив між мораллю особистою, мораллю християнською і мораллю державною, мораллю царства, моральною практикою князя... що політика завжди ґрунтується на брехні, що вона ніколи не була відображенням не лише шляхетності чи добродійності, а й розуму" [8, с. 86]. Можливо, глибинне коріння потужного, затяжного з поч. 2000-х рр. *конфлікту еліт* у владному просторі України полягає в одвічному протистоянні й позиційному розриві "еліти духу", що майже відсторонена від державної влади, та реально правлячого істеблшменту (бізнес-політиків), який нерідко прагматично нехтує законами моралі й права.

Аналітична оцінка кожного із сегментів дифузійної влади потребує розуміння специфіки їх носіїв, інституційних форм, виміру компетенцій, меж впливу і т. ін. Відповідно, дослідження дисперсії влади пов'язані з аналізом таких політико-правових практик, як: ♦ *диференціація влади* (розгалуження, розділення, розподіл влади за ступенями, рівнями, функціями, "ешелонами", ланками, регіонами); ♦ *делегування влади* (передання на певний термін

деяких повноважень від державних суб'єктів влади до інших органів, юридичних чи фізичних осіб, які не мали раніш цих ресурсів управління); ♦ *дуалізм влади* – дихотомія владних повноважень між двома рівнозначними центрами впливу чи держуправління; ♦ *багатовладдя* (multiple authority), коли влада в державі чи організації, здійснюється водночас декількома посадовими особами, органами, установами або політичними центрами, які не співпрацюють, а суперничають і конфліктують між собою; і зрештою, стосуються питань ♦ *плюралізму центрів влади*, ♦ *дискреційної влади*, ♦ *"розсіяної"* політичної влади.

У контексті цього підходу Р. Дал і Дж. Карні поширили ідею поділу влади не тільки на формальні гілки державного управління, а й на численні неформальні політичні структури (партії, політичні рухи, групи інтересів, лобі, політизовані профспілки, мас-медіа), які концентрують ресурси політичного впливу і детермінують виникнення та реалізацію нових владних тенденцій у соціумі [9]. Отже, за умов дисперсії, влада перебуває в руках не тільки офіційних, а й приватних осіб (та їх асоціацій); тому її реалізація певною мірою стає ситуативною: коли політичні рішення не тільки транслюються уповноваженими державними інституціями (президентом, парламентом, урядом), але й впроваджуються після досягнення політико-правового консенсусу чи компромісу з партіями, корпораціями, профспілками, фермерством, групами інтересів чи політичного тиску (лобі).

Політичні партії, як фактори репрезентації інтересів певних соціальних груп, мають брати на себе відповідальність за перспективні цілі розвитку суспільства та характер політичної й правової системи країни – у цьому розкривається багатоманіття їх політико-правових практик. Закон України "Про політичні партії в Україні" у ст. 2, визначаючи поняття *політичної партії*, підкреслює найважливіші функціональні моменти їх діяльності, за якими "партія – це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах" [10, с. 118].

Зміст і форми політико-правових практик політичних партій у міжелекторальний період (до і після виборчих кампаній) визначаються: ♦ політичним статусом партії (місце у політико-правовій системі); ♦ вимогами чинного законодавства щодо політичних організацій; ♦ належністю певної партії до владних інститутів або до опозиції; ♦ її ідеологічним спрямуванням; ♦ зрештою, функціями – діями, що притаманні всім партійним організаціям.

Розуміння цілей, соціального призначення і змісту діяльності політичних партій вимагає визнання їх подвійної природи. З одного боку, партії, природно, виникають унаслідок диференціювання політичних інтересів та політичної структуризації соціуму, тому, перш за все, вони є *інститутом*

громадянського суспільства. Але з іншого боку – будь-яка партія постає суб'єктом публічних політичних відносин. Та після процедури виборів деякі партії набувають статусу елемента політико-правової системи держави – як партійні фракції парламенту, просувають своїх лідерів і активістів до органів державної виконавчої та місцевої влади; а інші – позиціонують себе як позапарламентська опозиція.

Звідси випливає необхідна *бінарність* партійно-політичних практик:

- по-перше, партія має демонструвати власні партикулярні засади, здатність відстоювати інтереси певного соціального класу, верстви, групи;
- по-друге – спроможність виявити в різних групових, корпоративних інтересах загальнозначущі пріоритети, врахувати політичний контекст окремих приватних інтересів і надати їм загальнодержавного звучання.

Від здатності партії знайти вірний баланс між приватно-партикулярними і загальнозначущими інтересами у своїх цілях, програмі та стратегіях практичної діяльності безпосередньо залежить її політична доля. Законодавство України регулює загальний порядок діяльності політичних партій, але не визначає безпосередньо її детального змісту (за винятком порядку утворення, реєстрації, звітності та припинення існування партій). Закон "Про політичні партії в Україні" розкриває права партій щодо розвитку внутрішньої та зовнішньополітичної активності (ст. 12, 13), крім того, дещо обмежує характер і форми їх дій, які можуть завдати шкоди народу України та державі (ст. 5, 21–24); зокрема, дій з підриву безпеки і суверенітету країни, незаконного захоплення державної влади, пропаганди війни, насильства, расової, міжетнічної та релігійної ворожнечі тощо.

Виходячи з цього, зміст політико-правових практик партійних організацій України розкривається через притаманні їм соціально-політичні функції. Розглянемо ті з них, що найбільш властиві сучасним партіям.

Функція *узагальнення та узгодження інтересів і потреб* різноманітних груп, верств населення, що має доводитись до владних структур: вона загальним чином формулюється і декларується у *політичній платформі* партії (програмі, гаслах, документах партійних зборів, політичних заявах, законопроектах, програмах розвитку і вимогах). Платформа визначає стратегію і поточну тактику діяльності партії в різних сферах суспільного життя; може мати загальний або конкретно спрямований (напр., передвиборчий) характер. До стратегічних напрямів, що охоплюються політичною платформою партії, відносять: ідеологічні принципи, політичні пріоритети й правові настанови, економічну стратегію, соціальні й екологічні програми, зовнішньополітичну та (інколи) військову доктрину, стратегію в галузі науки, освіти, культури, медицини тощо. Усі ці складові безперечно потребують регіональної та місцевої конкретики.

Функція *представництва інтересів* – містить найбільше політико-правових практик і головним чином відображає електоральну активність партії: ♦ її передвиборчу діяльність (позиціонування, програмування, реєстрації кандидатів/списків, електоральні технології), що визначена як політичним інтересом, так і чинним законодавством з проведення виборчих кампаній (загальнонаціональних, місцевих); ♦ практичні установчі дії партій-переможців на виборах, які формують інститути й апарат державно-правового управління.

Функцію *комунікації* партії здійснюють: ♦ забезпечуючи взаємозв'язки державної влади, місцевого самоврядування та громадянського суспільства, і як виразники інтересів певних соціальних груп доводять їх до структур та органів влади; ♦ відтворюючи політичну комунікацію в системі міжпартійних зв'язків і відносин, шляхом здійснення практик політичного діалогу й дискурсу, співробітництва, утворення коаліцій чи блоків, а також політичної конкуренції, протиборства, конфлікту, "політичних війн" тощо.

За допомогою засобів агітації та пропаганди певних політичних цінностей та стереотипів політичної поведінки партії реалізують функцію *політичної соціалізації*: передачі політичного досвіду, ідейних принципів, знань і традицій представникам наступних поколінь, забезпечуючи цими практиками політичну наступність у соціумі й культурі політичних відносин.

Функція *політичного рекрутування* здійснюється партіями шляхом мобілізації (залучення) до своїх лав нових членів і відбору кращих кандидатів на керівні посади як у парторганізації, так і в державних структурах. Таким чином, партії прагнуть сприяти покращенню якісного складу політичної еліти – як вищого політичного "істеблїшменту", так і регіональних еліт.

Крім того, партії, що прийшли до влади після виборів (представлені фракціями в парламенті чи своїми депутатами у виборних органах місцевого самоврядування), виконують належні "*владно-урядові*" функції – законотворчості (нормотворчості), застосування норм і правил взаємодії політичних інститутів, вироблення і впровадження політичних норм-традицій, дії з контролю за іншими органами державної влади тощо [11].

З актуалізацією у США 60-х рр. XX ст. функціоналістського підходу (Р. Мертон) та "політ-системного" аналізу (Д. Істон) стали виокремлювати нові *практики-функції* політичних партій. Розмістивши їх у конструкції суспільної системи, Р. Мертон запропонував розрізняти партії, що мають "виражені" функції та "приховані" функції.

Виражені функції – це практики, об'єктивні наслідки яких сприяють пристосуванню чи адаптації системи, їх здійснення прагнуть усі члени партії: ♦ формування громадської думки; ♦ відбір політичних діячів; ♦ "опікування" своїх обранців (депутатів). *Приховані* функції – латентні практики, серед яких, зокрема, Жан Бодуен називає: ♦ суспільну функцію "босизму" в США (економічна підтримка і соціальне просування); ♦ "трибунні" функції як

спробу представництва "плебейських" верств суспільства (напр., колишньої Французької компартії, Індійського національного конгресу, ПСПУ в Україні); ♦ радикальну функцію "політичних змін"; ♦ функцію соціалізації та "окультурення" еліти, що вийшла з робітничого середовища.

Нарешті, відповідно до засобів і методів політико-правових дій (практик), політична теорія вирізняє партії *авангардного* і *парламентського* типів. До перших, як правило, відносять ліворадикальні та праворадикальні партії (комуністичної або неофашистської ідеології); до других – партії центру чи близькі до нього (соціал-демократичні, неоліберальні тощо) [12, с. 21–22].

Для партій авангардного типу, які формуються здебільшого в нестабільних політичних системах, характерна наявність таких практик і засобів дії, що перебувають на межі закону або поза ним. Типовою практикою "авангардистів" є силовий тиск на органи влади, арсенал їхніх методів містить організацію страйків, мітингів протесту і пікетувань аж до екстремістських дій, актів насильства і політичного терору. Партії ж парламентського типу реалізують свої політико-правові практики (засоби, політтехнології) у межах "правового поля" держави. Їх внутрішньополітична діяльність зосереджена переважно в парламенті, у представницьких органах місцевого самоврядування, на вищих урядових шаблях і в регіональних структурах влади; а зовнішня – будується на міжпартійному діалозі. Свої політичні платформи вони прагнуть утілити через законні органи влади, які можуть сформувати за результатами виборів самі або створюючи "опозиційні" уряди, що діють альтернативно, але відкрито, публічно. Партії парламентського типу, природно, зацікавлені в збереженні стабільності політичної системи, у підтриманні конституційної законності й правопорядку в суспільстві.

Статус і практики *партійних фракцій* в парламенті й місцевих органах влади також визначаються засобами правового регулювання, але потребують і політичної оцінки. Взагалі, фракція як частина партії, котру просунуто в структури державно-правових відносин, має представляти не партикулярні, а загальнодержавні цілі, та в пропорції – на користь останніх. Суспільство зацікавлене в тому, щоб парламентські фракції мали певну міру свободи від партійного диктату, адже на їх рівні політика має реальні шанси зорієнтуватися передусім на загальні інтереси соціуму і сприяти його солідаризації. Але набути певної міри автономії від партії у своїх практиках фракціям можливо лише завдяки дії правових норм і політичних традицій, які сприяють уникненню міжпартійних зіткнень та запобігають жорсткій ідеологічній "ангажованості".

Тому законодавство демократичних держав прагне встановити правові гарантії цієї свободи. Так, передусім:

- законодавчо закріплюється статус депутата як представника всієї політичної нації, а не окремої партійної частки суспільства;

– не допускається впровадження норм, які б зобов'язували депутатів підкорятися партійній дисципліні в ході прийняття парламентських рішень державного рівня (засуджується т. зв. імперативний мандат).

Таким чином, різноманітні й численні **політико-правові практики**, як засвідчує теоретико-праксеологічний синтез, є сукупністю цілеспрямованих і сталих дій політичних суб'єктів, упорядкованих за формою, змістом і логікою, які не тільки мають дуалістичну природу, але й чітко корелюють з характером режиму влади (тоталітарної, авторитарної, демократичної). Їх слід пов'язувати з можливістю втілення в соціальну реальність певних політичних і правових ідей та ідеологій, зі становленням та функціонуванням політико-правових інститутів і організацій щодо політичного представництва інтересів соціальних груп, формування політичних стереотипів, стандартів тощо. Реалізація політико-правових практик у сфері владних відносин визначається як політичною структурованістю суспільства, ступенем політизації його буття, балансом різних політичних впливів, масштабом "поля" безпосередньої дії політиків і політичних організацій, так і нормативно-правовими межами, чинним законодавством і соціально-правовою традицією застосування політичної дії.

1. Ключевский В. О. Сочинения. В 9 т. Т. VI. Специальные курсы / В. О. Ключевский. – М., 1989.
2. Социологическая энциклопедия / под общ. ред. чл.-кор. НАН Беларуси А. Н. Данилова. – Минск : "Беларуская Энцыклапедыя", 2003. – 384 с.
3. Герасіна Л. М. Актуальні політико-правові практики в соціополітичному просторі України // Укр. соціум. – № 1 (36). – К., 2011. – С. 167–177.
4. Соціологія політики : енциклопед. словник / авт.-упоряд. : В. А. Полторак, О. В. Петров, А. В. Толстоухов. – К. : Вид-во Європ.ун-ту, 2009. – 442 с.
5. Оксфордская иллюстрированная энциклопедия. – М. : Весь мир, 2002. – Т.7. – 207 с.
6. Бенетон Ф. Введение в политическую науку : пер. с фр. / Ф. Бенетон. – М. : Изд-во "Весь мир", 2002. – 368 с.
7. Малько А. В. Политическая и правовая жизнь России: актуальные проблемы / А. В. Малько. – М., 2000; Краснов Б. И. Политическая жизнь общества и её демократические параметры / Б. И. Краснов // Социально-полит. журн. – 1995. – № 4. – С. 91–95; Демидов А. И. Политическая и правовая жизнь модернизирующегося общества / А. И. Демидов и др. – Пенза ; Саратов, 2002.
8. Бердяев Н. А. Царство духа и царство кесаря / Н. А. Бердяев. – М. : Республика, 1995. – 375 с.
9. Dahl R. A. Who Governs? Democracy and Power in an American City / R. A. Dahl. – New Haven, L., 1975; Dahl R. A. Modern Political Analysis / R. A. Dahl. – Englewood Cliffs (New Jersey), 1991.

10. Закон України "Про політичні партії в Україні" // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2001. – № 23.
11. Юдин Ю. Политические партии и право в современном государстве / Ю. Юдин. – М. : Издат. группа "ФОРУМ–ИНФРА-М", 1998. – 288 с.; Лук'янов Д. В. Політичні партії в системі взаємодії громадянського суспільства та держави / Д. В. Лук'янов. – Харків : "Право", 2007. – 320 с.
12. Білоус А. О. Політичні об'єднання України / А. О. Білоус. – К., 1993. – 108 с.

Транслітерований список джерел

1. Kljuhevskij V. O. Sochinenija. V 9 t. T. VI : Special'nye kursy / V. O. Kljuhevskij. – М., 1989. [in Russian]
2. Sociologicheskaja jenciklopedija / pod obw. red. chl.-kor. NAN Belarusi A.N.Danilova. – Minsk: «Belaruskaja Jencyklapedyja», 2003. – 384 s. [in Russian]
3. Gerasina L.M. Aktual'ni polityko-pravovi praktyky v sociopolitychnomu prostori Ukrai'ny // Ukr. socium. – № 1 (36). – К., 2011. – S. 167–177. [in Ukrainian]
4. Sociologija polityky: Encykloped. slovnyk / avt.-uporjad.: V.A. Poltorak, O.V. Petrov, A.V. Tolstouhov. – К.: Vyd-vo Jevrop.un-tu, 2009. – 442 s. [in Ukrainian]
5. Oksfordskaja ylljustryrovannaja encyklopedyja. – М.: Ves' myr, 2002. – Т.7. – 207 s. [in Russian]
6. Beneton F. Vvedenye v polytycheskiju nauku : per.s fr. / F. Beneton. – М.: Yzd-vo "Ves' myr", 2002. – 368 s. [in Russian]
7. Mal'ko A.V. Polytycheskaja y pravovaja zhyzn' Rossyy: aktual'nyje problemy / A.V. Mal'ko. – М., 2000 [in Russian]; Krasnov B.Y. Polytycheskaja zhyzn' obshhestva y eë demokratycheskye parametry / B.Y.Krasnov // Socyal'no-polyt. zhurn. – 1995. – № 4. – S. 91–95 [in Russian]; Demydov A.Y. Polytycheskaja y pravovaja zhyzn' modernyzyrujushhegosja obshhestva / A.Y. Demydov y dr. – Penza ; Saratov, 2002. [in Russian]
8. Berdjaev N.A. Carstvo duha y carstvo kesarja / N.A. Berdjaev. – М. : Respublyka, 1995. – 375 s. [in Russian]
9. Dahl R.A. Who Governs? Democracy and Power in an American City / R.A.Dahl. – New Haven, L., 1975; Dahl R.A. Modern Political Analysis / R.A.Dahl. – Englewood Cliffs (New Jersey), 1991. [in English]
10. Zakon Ukrai'ny "Pro politychni partii' v Ukrai'ni" // Vidomosti Verhovnoi' Rady (VVR). – 2001. – № 23. [in Ukrainian]
11. Judin Ju. Politicheskie partii i pravo v sovremennom gosudarstve / Ju. Judin. – М. : Izdat. gruppа "FORUM–INFRA-М", 1998. – 288 s.; Luk'janov D.V. Politichni partii' v sistemi vzaemodii' gromadjans'kogo suspil'stva ta derzhavi / D.V. Luk'janov. – Harkiv : "Pravo", 2007. – 320 s. [in Russian]
12. Bilous A. O. Politychni ob'jednannja Ukrai'ny / A. O. Bilous. – К., 1993. – 108 s. [in Ukrainian]

Отримано 26.07.12

Л. Н. Герасина, д-р соціол. наук, проф.

**ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ ПРАКТИКИ СОВРЕМЕННОЙ
СОЦИОПОЛИТИЧЕСКОЙ РЕАЛЬНОСТИ:
теоретико-праксеологический синтез**

В статье осуществлен теоретико-праксеологический синтез новейших категорий: "политико-правовые практики" как совокупности устойчивых, целенаправленных действий политических субъектов, упорядоченных по форме, содержанию и логике, которые имеют дуалистическую природу и четко коррелируют с режимом власти; и "социополитическая реальность" – воспроизводство политических отношений и всех форм политической деятельности, обусловленное общественными и частными интересами, удовлетворение которых зависит от механизма функционирования политической власти, права и политико-правовых практик.

Ключевые слова: политико-правовые практики, социополитическая реальность, дисперсия власти, деятельность публичной власти, реформационные практики, практики политических партий.

L. N. Gerasina, Doctor of Sociological Sciences, Professor

**POLITICAL AND LEGAL PRACTICE OF MODERN SOCIOPOLITICAL
REALITY: theoretical and praxeological synthesis.**

The article presents theoretical and praxeological synthesis of new categories of "political and legal practice" as a combination of targeted and steady actions of political subjects ordered according to form, content and logic with dual nature and clearly correlated with the regime of power; and "socio-political reality" – reproduction of political relations and all forms of political activity in the public and private interests, the satisfaction of which depends on the mechanism of functioning of political power and the rights and political and legal practices.

Key words: political and legal practices, socio-political reality, the dispersion of power, the activities of public authorities, reformation practice, practices of political parties.